

Ide-oda csapódó iskolások

A budai izraelita elemi iskolák hézagos története

„Iskola nélkül az izraelita felekezet már rég elenyészett volna. Az iskola volt, mely bennünket felvértezett a külső támadások ellen, az iskola volt, mely bennünket a jótékonyásra, emberszeretetre, a világ fejlődésében való közreműködésre serkentett.” (Dr. Kriszhaber Adolf: Tíz év. In:

[Értesítő. A](#)

[Budai Izraelita Hitközség Baracs Károly Elemi Iskola első tíz évéről](#)

–
(1928-1938), közli: Barta Béla.3. o.)

A Budai Izraelita Hitközség kebelében Budán két iskola működött a második világháború előtt. A Baracs Károly elemi iskola már 1928-ban megnyitotta kapuit Barta Béla igazgatásával a XI. kerületi Szentimrevárosban, a Váli út 6. szám alatt. Tanítói: Barta Béla, Barta Béláné, szül. Czeichner Teréz, Rajna Sándor címzetes igazgató, Farkas Margit. Az intézmény célkitűzéseiről, szellemiségéről a tíz éves fennállás alkalmából összeállított értesítőben részletesen olvashatunk. 1937/38-ban összesen 87 tanuló iratkozott be az iskolába.

A másik budai zsidó népiskola 1942-ben kezdett fölépülni a III. kerület Zsigmond király útja (később Zsigmond utca, majd Kunfi Zsigmond utca) 49. szám alatt. 1943-ban Gellért Gabriella igazgatóhelyettes tanító, 1944. februártól Telegdi Klára, majd Rajna Sándor tanító keze alatt ekkor még csak két osztályos iskolaként működött. Az utóbbiak mindketten tanítottak közismereti tárgyakat és hittant is. Az 1944. március 31-i statisztikai kimutatás szerint 33 tanuló járt az iskolába. Az iskolaszék elnöki tisztét a később munkaszolgálatban meghalt Vidor Pál töltötte be.

Az itt közölt tanulmány a két iskola 1942 utáni, egymással szorosan érintkező történetét igyekszik rekonstruálni [a Budapest Főváros Levéltárában \(BFL\)](#) őrzött iktatókönyvek, egyéb iratok alapján. Az intézmények közötti átjárással magyarázható, hogy a levéltárban ugyanaz az irat olykor mind a III. kerületi, mind a XI. kerületi Baracs Károly iskola nyilvántartásában megtalálható. A német megszállást követően a tanítás helyszíne szinte hónapról hónapra változott. A diákok és a tanítók ide-oda sodródtak a történelem viharában.

Hozzávetőleges kronológia a negyvenes évekről

A negyvenes évek zaklatott időszakának rekonstrukciója során a levéltári iratokon kívül komoly támpontot jelentettek az iskolák túlélőitől kapott bizonyítványok (iskolai értesítők), egyéb korabeli dokumentumok (pl. kézzel írt levél a Zsigmond utcai cionista napközi otthonból), ill. az öregdiákok visszaemlékezései. A két forrás: a levéltári iratok és a túlélők emlékei sokszor szerencsésen egészítik ki egymást, kitöltve az emlékezet lukas pontjait, illetve pótolva az esetlegesen fennmaradt dokumentumok hiányzó láncszemeit. Egy – egy idős túlélő hetven év távlatából nem csoda, ha bizonytalanul emlékszik az események forgatagában föltűnő, majd eltűnő, néha mégis visszatérő osztálytársai, tanítói, sőt, igazgatói nevére. A fiókokból előkerülő eredeti bizonyítványok, osztályképek, levéltári névsorok azonban segítik a múlt kollektív felidézését.

A Budai Izraelita Hitközség Zsigmond király útja 49. szám alatti iskolájában 1944. március 20-án, tehát közvetlenül a német megszállást követően, akárcsak országszerte, befejeződött a tanév. Március 21-én azonban még vizsgázhattak a diákok. (1944. július 15-én be kellett szolgáltatni az anyakönyveket is.) A kényszerszünet alatt foglalkoztatták ugyan a diákokat, ténylegesen azonban 1944. augusztus 26-án kezdődhetett el az 1945/46-os tanév. Ekkor ideiglenesen a II. kerületben, a Fő utca 12. szám alatti, óvóhellyel rendelkező ötemeletes bérházban zajlott a tanítás 38 beírt tanuló számára.

Az ostrom alatti további kényszerszünet után, a felszabadulást követően 1945. április 29-én mind a III., mind a XI. kerületi iskola megnyitotta kapuit. Az illetékes levéltári irat szerint a III. kerületben mindössze négy, a Baracs Károly elemiben pedig egyetlen diák sem jelentkezett. Az iskolák újraindításának lehetősége azonban nemcsak a diákok, hanem a vészkorszakot elszenvető tanítók miatt is kérdéses volt. Egy dátum nélküli, feltehetőleg 1945 utáni levéltári irat szerint (BFL VIII 1922 a1) [Barta Béla orosz fogságban van, Barta Béláné és Farkas Margit eltűnt](#), Heisz Herman a munkaszolgálatban súlyosan megsérült, ezért betegszabadságon van. (Ugyanezek a tanítók szerepelnek eltűntként egy 1945. augusztus 20-i deszki iskolai iratban is.) A III. kerületben ekkor Telegdi Klára tanít, 1945. szeptember 20-án azonban ő is lemond.

Ugyanezen a napon jelentik be a Zsigmond utcában Spitzer Zoltánné Kondor Klára alkalmazását, aki ebben a nehéz időszakban rendkívül lelkiismeretesen intézi először csak tanítóként, majd igazgatóként is az iskola ügyeit. 1945. november 16-tól összevonva tanítja a lassan visszaszivárgó diákokból összetákolt négy osztályt.

1945. október 23-án az Óbudai Izraelita Elemi iskola tanítójának, a munkaszolgálatból hosszú megpróbáltatások után hazatért Vándor Andor igazgató tanítónak ideiglenes megbízásáról értesülünk. Négy hónap elteltével, 1946. február 15-én Vándor Andor mégis megválnak állásától, így a négy osztályt, 16 beírt tanulóval ismét Spitzer Zoltánné vezeti egy személyben. (Vándor Andor egy túlélő, Gálosi György bizonyítványa szerint az 1947-48-as tanévben az óbudai Zichy utcai iskolában volt igazgató. Feltehetőleg ezért távozott a Zsigmond utcai iskolából, akkor talán még nem sejtve, hogy hamarosan az összes felekezeti iskolát meg fogják szüntetni az országban.)

A helyzet nehézségét érzékelteti, hogy még 1946 márciusában is vannak diákok, akik cipő és ruha híján nem tudnak iskolába menni. (A mulasztó diákok említett listája sajnos hiányzik a levéltárban.) Az iskola felszerelése gyenge, a padok megrongálódtak, a bútorok fele eltűnt, a könyvtár fele pedig elpusztult.

A budai Baracs Károly iskoláról (rendes helye a háború előtt: XI. kerület Váli út 4--6) a Budapesti Fővárosi Levéltár ügyviteli iratai (1945 - 1948) alapján tájékozódhatunk. (BFL VIII / 1922 / a1, b1)

Mivel a Váli úti épületet a háború alatt bombatalálat érte, berendezését pedig széthordták, a tanítás ideiglenesen a Bocskai úti templomban zajlik. (Bocskai út 37.) Az ostrom alatt az iskola könyvtára is elpusztult. Löwy Henrikné jelentése szerint az iskola újjáépíthető, renoválására több milliárd pengőre volna szükség.

A romokban heverő épület helyén, a Váli úton a hitközség Joint támogatással nemsokára egy új épületet emelt, amelyben imaház, kultúrterem, a Joint konyhája, napközi otthon, körzeti iroda és rabbi lakás épült. A kultúrtermet, akárcsak a III. kerületben, tornateremként használták. 1947. november 13-án a Váli úton 14 diák tanult (1-4. osztály) osztatlanul. Az iskola tanítói Hauer Andor és Gál Zsuzsa, aki ebben az évben kezdte meg működését. Hitoktatóként Schiffer Izidor foglalkozott a gyerekekkel, kölcsön kapott könyveket véve igénybe.

Ugyancsak az ügyviteli iratokból derül ki, hogy a hitközség II. kerületi, Fő utca 12. szám alatti irodáját (a leltárokkal) a nyilasok rabolták ki, ezért a kár nem mérhető föl pontosan. Az épületet bombatalálat is érte, a belső berendezést pedig a felszabadulás után hordták el.

Az ötödik osztály hányódása

A budai zsidó iskolák 5-ik osztálya jellegzetes példa arra, hogyan hányódtak a zsidó tanulók a negyvenes években épületről épületre. Az eredetileg négy osztályos zsidó elemi iskolák új meg új feladatok megoldására kényszerültek.

Az ötödik évfolyam Hauer Andor irányításával 1947. október 3-án, az akkor már Kunfi Zsigmond utca 49. szám alatt nyílt meg 14 tanulóval. (A Baracs Károly elemi ugyanekkor négy osztályos intézmény maradt, egy-egy évfolyamon persze csak néhány diák tanult.) Két hónap múlva, 1947 decemberében helyszűke miatt mégis a város túlsó végébe, a Váli út 6. szám alá helyezték át az ötödik osztályt, amely fokozatosan bővült Budapest további kerületeinek, valamint a vidéki városok (pl. Baja, Kiskörös, Debrecen) szórványosan előkerülő, 1936/37-ben született diákjaival. Ebbe az osztályba suvasztották többek között az Óbudán, a Zichy utcai elemi iskolában 1943-ban első osztályosként járó gyerekeket is. Így járt többek között Steiner Endre, akinek „Baracs Károly” fejléccel, Hauer Andor aláírásával ellátott [1947/48 évi bizonyítványa](#) meg is

őrződött. Az óbudai Zichy utcai épületbe ugyanekkor a háború idején született gyerekek jártak. Névsornak egyelőre nincs nyoma, de pl.

[Gálosi György 1948-ban kiállított](#)

, fönt már említett első osztályos bizonyítványa előkerült a családi fiókból. 1943. december 23-án a

feltöltődés következtében már 36 ötödikes diákot tartottak számon.

Az ötödik osztályra vonatkozó iratok a költözködés miatt nem is igen lokalizálhatóak. Egy, az 1947/48-ra vonatkozó, a tanulók címével ellátott 5. osztályos névsor fejlécén bizonyára emiatt hiányzik az iskola neve. Az [ötödik osztályos órarend](#) fejlécén a Baracs Károly iskola szerepel, de a diákok, akik a tanórákon részt vettek, részben azonosak azokkal, akik nemrég még a Zsigmond utcában tanultak.

A felekezeti iskolák megszűntése előtti utolsó év

1948-tól a tárgyunkat képező izraelita népiskolák immár általános iskolaként működnek. „A Budai Izraelita Baracs Károly Általános Iskola Anyakönyve, 1948 I-IV. osztályok” (BFL VIII / 1922 / b1, az irat jelzete: XXVI-720-1) szerint Hauer Andor 1948. január 28-án nyitotta meg a tanítást az 1947/48 tanév második félévében az első négy osztályban, a félévi értesítő kiállításának ideje pedig 1948. febr. 25. (Helyszín: XI. Váli út 6., a bélyegzőn azonban Bocskai út 37. szerepel) Az osztályvezető tanító Gál Zsuzsanna volt. Az I-IV. osztályosok, összesen 15-en 1937-1941 között születtek, főleg budapesti lakosok, de akad köztük miskolci, péceli, szigetvári is. A tantárgyak: hit- és erkölcstan, beszéd- és értelemgyakorlatok, olvasás, írás, fogalmazás, nyelvi ismeretek, számolás és mérés, rajz, ének, testnevelés.

Ugyanezen a napon kezdődött a tanítás az ötödik osztályban is. (Az irat jelzetét lásd fenn.) A 32 tanuló közül a legtöbben 11, 12 évesek (pl. Mayer Éva, Márkus György, Steiner Endre Wieder Györgyi), de akad köztük 14 éves is, sőt, egy debreceni diák 15 évesen tanul az ötödik osztályban!

A tantárgyak a következők: Hit- és erkölcstan, szabad beszélgetés, magyar nyelv, történelem, földrajz és néprajz, természetrajz, számolás és mérés, rajzolás, testnevelés, műhelygyakorlatok, angol nyelv.

A Baracs Károly Izraelita Általános Iskola tanítói ebben az évben a következők: Hauer Andor (Mátyásföld Apponyi u. 2.), Gál Zsuzsa (Akácfa u. 36.), Róth Ágota (Benczúr u. 2.), Klein Éva (Újpesti rkp. 20.).

A III. kerület Kunfi Zsigmond u. 49. szám alatti iskola összlétszáma ekkor 32 tanuló. Első osztályban öten, másodikban hárman, harmadikban heten, negyedikben 17 diák tanult. Az 1947/48-as iskolaévben 1948 jan. 1-ig az I-III. osztályt Klein Éva, a II-IV. osztályt [Spitzer Zoltánné](#) tanította. de A következő tanévben a tervek szerint az I-II osztályt Klein Éva, a III-IV. osztályt Róth Ágota tanítaná, mivel Spitzer Zoltánné a XI. Váli út 6. sz. alá kéri áthelyezését.

1948 júliusában valamennyi állami, községi és izraelita iskola igazgatóját felszólítják, hogy új, orosz tagozatú [feltehetőleg orosz mint idegen nyelvű] általános iskolát szervezzenek.

1948. július 14-én a Váli úti épületben a hatodik osztály elindítását tervezik, és mivel az alsó tagozaton az osztálylétszám négyszeres emelkedésével számolnak [ennek okát egyelőre nem ismerjük; feltehetőleg a Zichy utcai iskolát meg akarták szüntetni], új tanítókat szeretnének fölvenni. Spitzer Zoltánnénak a Kunfi Zsigmond utcából való áthelyezését is kilátásba helyezik.

A felekezeti iskolák megszüntetése

Egy hónappal azután, hogy a XI. kerületi Baracs Károly Általános Iskola bővítésére vonatkozó tervek megfogalmazódtak, a Budapesti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőségének 1948. augusztus 14-i irata a következő, váratlan fordulatról értesít: a vallás és közoktatási minisztérium „közoktatási érdekből nem tartja indokoltnak” az iskola fenntartását, és ezért megszünteti azt. Az iskola berendezési tárgyainak valamelyik másik állami iskola részére leendő átadásáról intézkednek, az iskola tanszemélyzetének tagjait ugyancsak más állami iskolákba kívánják beosztani.

A zsidó iskolák II. József óta épülő, a II. világháborúban csaknem összeomló, 1945-ben a romokból föltápaszkodó intézményének tehát a kommunista rendszer adta a végső döfést.

A Budapesti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőségével folytatott levelezés tömör ismertetése (segélyakciók, cionista és úttörő mozgalom, cserkészlet)

1945-től 48-ig folyamatos levélváltás zajlott a Budapesti Népoktatási Kerület Tanfelügyelősége és a két zsidó iskola között.

A kerület valamennyi iskolájába elküldött körlevélben a mindennapos témákon kívül többek között szó esett a deportálásból hazatért árva gyermekek tandíjmentesítéséről, pénzgyűjtési kezdeményezésről a „Miénk az ország” mozgalom keretében, stb.

„Az iskolák az elhagyott gyermekekért” akció című, 1947. október 10-i irat szerint a Nemzeti Segély országos központja célul tűzte ki az elhagyott gyermekek általános iskolákon keresztüli védnökségét, ill. fejlődésük figyelemmel kísérését. Ugyancsak őket kívánták segíteni az iskolákon keresztül egy-egy nyitott gondolkodású, szociális érzékkel rendelkező tanerő

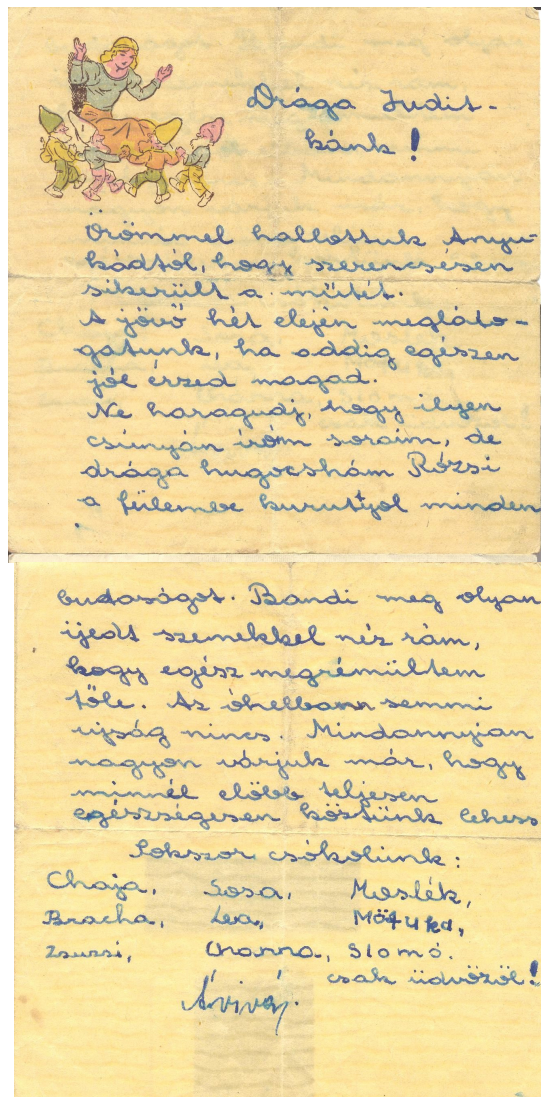
fölkérésével. Spitzer Zoltánné igazgató tanítónő október 15-i válaszleveléből értelemszerűen kiderül, hogy az izraelita iskolák ezekben az akciókban nem vehetnek részt, hiszen növendékeik maguk is nagyrészt árva vagy félárva gyermekek, akik közül egyesek gyermekotthonban élnek. A gyerekek lelkiállapotáról szintén értesülünk az egyik iratból: „Az iskola [értsd az iskolások] fegyelmi állapota, - ha figyelembe vesszük mindazt, amit az iskola növendékei 1944/45-ben átéltek, és amely kétség kívül nyomtalanul el nem maradhatott, jónak mondható.” A diákok szombatoként istentiszteleten vesznek részt, a tanítási órákon hittan tanítás folyik. Az írásbeli dolgozatok színvonalán érződik viszont az összevont tanítás hátránya.

A Joint - Országos Zsidó Segítő Bizottság gyermekotthonaiban lakó iskolásokról szórványosan értesülhetünk a vizsgált levéltári iratokból. Spitzer Zoltánné 1947. június 5-i levele szerint az iskola 18 tanulója közül csak egy tanuló lakik gyermekotthonban, a XII. kerület Rege út 4. szám alatt.¹

Egy 1948. február 14-i irat arról tudósít, hogy Goldmann Zsuzsa elhagyja a III. kerületi Timár utcai iskolát, mivel főlvették a hűvösvölgyi cionista intézetbe [értsd a Tárogató úti gyermekotthonba] (BFL VIII / 1922 / a1). Ez az irat egyszersmind egy új korszak kezdetét is jelzi. A kommunista időszak közeledtével ugyanis sok, a cionista mozgalom vonzáskörébe került zsidó hagyta el az országot. A kivándorlási kedvet azok a cionista fiatalok is erősítették, akik a Joint napközi otthonokban foglalkoztatták a zsidó iskolásokat. Ilyen napközi otthon működött a Zsigmond utca 5. szám alatt. A Budai Izraelita Általános Iskola Zsigmond utcai tagozatának 1946-47 évről szóló, aláírás nélküli, valószínűleg Spitzer Zoltánnétól származó gépelt kimutatásából (az iraton 197/b jelzet látható) a következőket tudhatjuk meg: a tanulók 50 %-a a Magyar Cionista Mozgalom *Só mér*

szervezetének tagjai, 50 %-uk félárva vagy árva. A diákok a III. kerület Zsigmond utca 5. szám alatti napközibe járnak, ahol ebédet is kapnak. Ruházkodásukról, cipőjükéről, tanszereikről főleg a Joint gondoskodik.

A Zsigmond utcai napköziből, az „ohél”-ből maradt fenn egy szép, vidámságról és humorról tanúskodó kézzel írott levél is, amit a ma, 2014-ben Óbudán élő egyik túlélő (lánykori nevén) Kürti Kann Judit kapott cionista társaitól betegsége idején (1947 körül). A levél aláírói leginkább cionista nevükön szerepelnek: Chaja, Bracha, Lea, Channa, Moslák, Mötuka, Sosa, Zsuzsi, Slomó és Aviva, a nevelőjük.

Az úttörő mozgalom kibontakozása, kényszerfúzió

A cionista mozgalom és az úttörő mozgalom útjai 1947-től már egymást keresztezték. A kerületi körlevelek közül több is rákérdez az iskolákban, vajon bekapcsolódtak-e az úttörő mozgalomba. Spitzer Zoltánné 1947. november 25-i válaszlevelében mindkét iskolára vonatkozóan közli: a

zsidó iskolában nem működik úttörő mozgalom, mivel a gyerekek a Magyar Cionista Szövetség keretében működő mozgalom bentlakó, ill. napközi otthonokban foglalkoztatott tanulói. A Baracs Károly Általános Iskola 1948. július 1-i iratából megtudhatjuk: az 1947/48-as tanévben nem működött úttörő mozgalom az iskolában. A következő évben azonban a tantestület „részt kíván venni a mozgalomban.”

Az iskolai tanítói bizonyára komoly nyomás hatására bólintottak az úttörő mozgalomra. Nyilatkozatukat nevükkel és postacímükkel hitelesítették. (Hauer Andor, Gál Zsuzsa, Róth Ágota, Klein Éva.)

A magyarországi cserkészetet 1948-ban ugyancsak beleolvasztották az úttörő mozgalomba. A 311-es Vörösmarty zsidó cserkészcsapat iskolásait, akiknek otthona a háború előtt a Zsigmond utca 49. szám alatti bérházban volt, [érzékenyen érintette a háború után újraélesztett csapat megszüntetése](#)

Összegzés

A vizsgált iskolai iratok arról tanúskodnak, hogy az ország az 1945 és 1947 közötti koalíciós időszakban átmeneti állapotban volt. A vészkorszakban megmenekült zsidó iskolás gyerekek és tanítóik a folyamatos hányódás ellenére is reménykedtek egy jobb kor eljövetelében. A nyilas terror, majd az ostrom után újraindult a tanítás, a korábban betiltott cserkészmozgalom, valamint a cionista mozgalom szárnyait próbálgatta. Erről a pontról demokratikusabb irányba is léphetett volna az ország, sajnálatos módon azonban nem így történt. Az éppen rendbe hozott épületekből ki kellett költözni. Az óbudai zsidó iskolának nyoma sem maradt: a 70-es években eldőzerolták, az iskolai iratok elkallódtak.

Az egyházi iskolák megszüntetése bizonyára hozzájárult a maradék zsidóság elvándorlásához, ami a maradék maradékának 1956-os távozásával folytatódott. Mára egyre kevesebb számú zsidó család gondolkothat arról, hol folytassa életét iskolás gyermeke a huszonegyedik században.

Gombocz Eszter

[1. Wieder Györgyi](#) túlélő beszámolójából azonban több olyan kislánnyól tudunk, aki rajta kívül a lillafüredi, majd a Délibáb utcai, ill. a XII. kerületi Tárogató úti otthonban lakott (fél)árvaként. Ezek a gyerekek részben talán más iskolákba jártak. Öten közülük részt vettek egy margitszigeti dalversenyen, ahol főleg magyar és szovjet dalokat énekeltek, mert ekkor már nem volt szabad héber nyelven előadni. A kislányok azonban elénekeltek egy héber dalt is, amellyel Kodály Zoltán elismerését vívták ki. (Az Éneklő Nép című folyóirat 1950. júniusi, 6. számának 4. oldala szerint a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége pünkösdkor dalosverseny döntőt rendezett a Margitszigeten. A verseny az első országos dalosverseny része volt.)